

BEHBUDIYNING TIL TO‘G‘RISIDAGI KONSEPSIYASI VA UNING JADIDCHILIK HARAKATIDAGI O‘RNI

Shahrizoda Rajabbayeva Kazbek qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: G.G'.G'affarova
CHDPU professori, f.f.d. (DSc)

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada XX asr boshlarida o‘zbek jadidchilik harakatining yetakchi namoyandalaridan biri bo‘lgan Mahmudxo‘ja Behbudiyning til haqidagi qarashlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Behbudiylarni milliy ong, ma’rifat va taraqqiyotning asosiy omili sifatida talqin qilgan mutafakkir sifatida e’tirof etiladi. Uning publitsistik, dramaturgik va pedagogik asarlarida til masalasi markaziy mavzulardan biri bo‘lib, u tilni faqat aloqa vositasi emas, balki millatni uyg‘otuvchi, jamiyatni isloh qiluvchi kuch deb hisoblagan. Maqolada Behbudiyning adabiy tilni shakllantirish, xalq tilini rivojlantirish, o‘zbek tilining ijtimoiy funksiyalarini kengaytirish haqidagi fikrlari ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, Behbudiylarni til konsepsiyasining jadid maktablari, matbuot va teatr faoliyatidagi amaliy ifodasi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari Behbudiylarni merosining zamonaviy tilshunoslik va milliy o‘zlikni anglash jarayonlari uchun muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Behbudiylarni, jadidchilik, til konsepsiyasi, milliy til, adabiy til, ma’rifat, publitsistika.

Anatation

This scientific article provides a systematic analysis of the linguistic views of Mahmudkhuj Behbudi, one of the leading figures of the Uzbek Jadid movement in the early 20th century. Behbudi is recognized as a thinker who interpreted language as a fundamental factor in national identity, enlightenment, and progress. In his journalistic, dramatic, and pedagogical works, the issue of language occupies

a central place; he perceived language not merely as a means of communication, but as a force capable of awakening the nation and reforming society. Based on scientific sources, the article highlights Behbudi's ideas regarding the formation of the literary language, the development of the vernacular, and the expansion of the social functions of the Uzbek language. Furthermore, the practical manifestation of Behbudi's language concept in Jadid schools, the press, and theatrical activities is analyzed. The results of the research demonstrate that Behbudi's heritage holds significant importance for modern linguistics and the processes of national self-awareness.

Keywords: Behbudi, Jadidism, language concept, national language, literary language, enlightenment, journalism.

Аннотация

В данной научной статье проводится системный анализ взглядов Махмудходжи Бехбуди — одного из ведущих представителей движения джадидизма в Узбекистане начала XX века — на вопросы языка. Бехбуди признается мыслителем, который интерпретировал язык как основной фактор национального самосознания, просвещения и прогресса. В его публицистических, драматургических и педагогических произведениях языковой вопрос является одной из центральных тем; он рассматривал язык не только как средство общения, но и как силу, пробуждающую нацию и реформирующую общество. На основе научных источников в статье освещаются идеи Бехбуди о формировании литературного языка, развитии народного языка и расширении социальных функций узбекского языка. Также анализируется практическое воплощение языковой концепции Бехбуди в деятельности джадидских школ, печати и театра. Результаты исследования показывают, что наследие Бехбуди имеет важное значение для современного языкознания и процессов осознания национальной идентичности.

Ключевые слова: Бехбуди, джадидизм, языковая концепция, национальный язык, литературный язык, просвещение, публицистика.

KIRISH

Mahmudxo‘ja Behbudiy XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida muhim o‘rin egallagan jadid mutafakkirlaridan biridir. [1,2] Uning faoliyati nafaqat adabiyot yoki siyosat bilan cheklanib qolmay, balki til masalasini ham qamrab olgan keng qamrovli ma‘rifiy konsepsiyaga asoslangan. Behbudiy uchun til millatning ma‘naviy tayanchi, [1,10] uning mavjudligi va taraqqiyotini belgilovchi asosiy omil hisoblangan. Shu sababli u til masalasiga doimo alohida e‘tibor bilan yondashgan.

XX asr boshlarida Turkistonda til muammosi nihoyatda dolzarb bo‘lgan. Bir tomondan, rus mustamlakachilik siyosati mahalliy tillarning ijtimoiy mavqeini pasaytirishga xizmat qilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, eski maktab va madrasalardagi ta‘lim tili hayot talablariga javob bermay qolgan edi. Behbudiy ana shu murakkab sharoitda tilni isloh qilishni jamiyatni isloh qilish bilan teng ko‘rgan. [2,3] Uning fikricha, xalq tilini rivojlantirmasdan turib, milliy ongni uyg‘otish va taraqqiyotga erishish mumkin emas.

Behbudiyning til haqidagi qarashlari uning maqolalari, sahna asarlari va pedagogik faoliyatida yaqqol namoyon bo‘ladi. U adabiy tilni xalq tiliga yaqinlashtirish, tilni soddalashtirish va ommaga tushunarli qilish g‘oyasini ilgari surgan. [4,9] Bu jihat uni o‘z davrining boshqa ziyolilaridan ajratib turadi. Mazkur maqolada Behbudiyning til konsepsiyasi ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilinib, uning tarixiy va nazariy ahamiyati ochib beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mahmudxo‘ja Behbudiyning ilmiy-ma‘rifiy merosi, xususan uning til to‘g‘risidagi qarashlari jadidchilik harakati doirasida ko‘plab tadqiqotchilar e‘tiborini tortgan. Behbudiy ijodi o‘zbek adabiyoti, ijtimoiy tafakkuri va til taraqqiyotining muhim bosqichi sifatida baholanadi. Uning til haqidagi konsepsiyasi bevosita lingvistik risola ko‘rinishida emas, balki publitsistik, dramaturgik va pedagogik faoliyati orqali shakllanganligi sababli adabiyotlarda u ko‘pincha jadid ma‘rifatchiligi kontekstida tahlil qilinadi.. [1 ,6]

B. Qosimovning “Jadidchilik harakati va milliy uygʻonish” mavzusidagi tadqiqotlarida Behbudiyning tilga munosabati millatni uygʻotish strategiyasining muhim boʻgʻini sifatida izohlanadi. Muallif Behbudiy tilni faqat kommunikativ vosita emas, balki ijtimoiy ongni oʻzgartiruvchi qudratli mexanizm deb bilganini asoslaydi.[1] Qosimovning jurnall maqolalarida Behbudiyning matbuotdagi faoliyati tilni ommalashtirish va soddalashtirish yoʻlidagi amaliy harakat sifatida baholanadi.

N. Karimovning “Oʻzbek jadid adabiyoti va maʼrifat masalalari”ga bagʻishlangan ilmiy maqolalarida Behbudiyning publitsistik til uslubi alohida tahlil qilinadi.[2,9] Karimov Behbudiy tilining sodda, loʻnda va xalqona boʻlishini jadid adabiy tilining shakllanishidagi muhim omil sifatida koʻrsatadi. Tadqiqotchi Behbudiy asarlarida til va maʼrifat masalalari doimo parallel holda yoritilganini taʼkidlaydi.

S. Mirvaliyev va M. Yoʻldoshevlarning oʻzbek adabiy tili tarixiga oid ilmiy maqolalarida Behbudiyning adabiy til taraqqiyotidagi roli lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilingan.[3,4] Ushbu tadqiqotlarda Behbudiyning eski kitobiy tilni tanqid qilgani, xalq tiliga yaqin adabiy tilni targʻib etgani faktik materiallar asosida isbotlanadi.

Shuningdek, A. Rasulov va D. Quronovning jurnal maqolalarida Behbudiyning tilga oid qarashlari ijtimoiy diskurs va milliy identitet nazariyalari bilan bogʻliq holda talqin qilinadi.[5,7]] Ularning fikricha, Behbudiy tilni mustamlakachilik sharoitida milliy oʻzlikni saqlab qolishning eng muhim vositasi sifatida koʻrgan.

Zamonaviy tadqiqotlarda (Rahmonov, Abdurahmonov) Behbudiy til konsepsiyasi bugungi til siyosati va madaniy globallashuv jarayonlari bilan qiyosiy oʻrganilmoqda.[8,10] Bu esa Behbudiy qarashlarining faqat tarixiy emas, balki zamonaviy ilmiy ahamiyatga ham ega ekanini koʻrsatadi. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili Behbudiyning til konsepsiyasini mustaqil va yaxlit ilmiy muammo sifatida chuqur oʻrganish zarurligini koʻrsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu ilmiy tadqiqot Behbudiyning til to'g'risidagi qarashlarini tizimli va ilmiy asosda yoritishga qaratilgan bo'lib, unda bir nechta ilmiy metodlar uyg'un holda qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi tanlanayotganda mavzuning tarixiy, ijtimoiy va lingvistik xususiyatlari inobatga olindi. Avvalo, **tarixiy-analitik metod** asosiy metod sifatida qo'llanildi.[3,6]]Bu metod Behbudiyning tilga oid qarashlarini XX asr boshidagi Turkiston ijtimoiy-siyosiy sharoiti bilan bog'liq holda tahlil qilish imkonini berdi. Jadidchilik harakati, mustamlakachilik siyosati va ta'lim tizimidagi inqiroz til masalasining dolzarbligini belgilab bergan omillar sifatida ko'rib chiqildi.[2,4]]Shuningdek, **tavsifiy metod** yordamida Behbudiyning publitsistik va badiiy asarlarida til masalasining ifodalanish shakllari aniqlandi. Bu metod orqali matnlardagi lingvistik birliklar, uslubiy xususiyatlar va kommunikativ maqsadlar tahlil qilindi. Behbudiyning tilga oid fikrlari bevosita bayon qilingan joylar bilan bir qatorda, bilvosita ifodalangan kontekstlar ham o'rganildi. **Qiyosiy metod** orqali Behbudiyning til konsepsiyasi boshqa jadid mutafakkirlari, xususan, Munavvarqori Abdurashidxonov va Abdulla Avloniy qarashlari bilan solishtirildi. Bu solishtirish Behbudiyning til masalasidagi o'ziga xos jihatlarini aniqlash imkonini berdi. Bundan tashqari, **diskursiv tahlil elementlari** ham qo'llanilib, Behbudiyning matnlarida til qanday ijtimoiy vazifani bajarayotgani aniqlashga harakat qilindi. Metodologiyaning bunday kompleks yondashuvi tadqiqot natijalarining ishonchliligi va ilmiy qiymatini oshirdi.[5,8]]

NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Behbudiylarni millatning ma'naviy mavjudligi va ijtimoiy taraqqiyotining asosiy omili sifatida talqin qilgan. Uning konsepsiyasida til faqat aloqa vositasi emas, balki milliy ongning shakllantiruvchi, jamiyatni uyg'otuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi.[1,7]] Bu qarash Behbudiyning barcha ma'rifiy faoliyatida uzviy davom etgan.

Birinchi, Behbudiylar adabiy til masalasida soddalik va tushunarlik tamoyilini ilgari surgan. U murakkab, arabcha-forscha unsurlarga boy kitobiy tilni tanqid qilgan va xalq uchun tushunarli bo'lgan tilni targ'ib etgan.[3,9]] Bu

yondashuv uning publitsistik maqolalarida yaqqol seziladi. Behbudiy uchun tilning asosiy vazifasi axborot yetkazish va ongni o'zgartirish bo'lgan.

Ikkinchidan, Behbudiy tilni ta'lim islohoti bilan chambarchas bog'lagan. U yangi usul maktablarida ona tilida ta'lim berish tarafdori bo'lgan va tilni bilim olishning asosiy vositasi sifatida ko'rgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Behbudiyning bu qarashlari bugungi pedagogik yondashuvlar bilan hamohangdir.

Uchinchidan, Behbudiy tilning ijtimoiy funksiyalarini kengaytirishga intilgan. Matbuot, teatr va jamoat nutqi orqali tilni jamiyat hayotining barcha sohalariga olib kirgan.[5,9]] Ayniqsa, "Padarkush" dramasida tilning ijtimoiy ta'sir kuchi aniq namoyon bo'ladi. Bu asar til orqali jamiyatdagi muammolarni ko'rsatishning yorqin namunasi hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari Behbudiyning tilni milliy identitet bilan bog'laganini ko'rsatadi. Uning konsepsiyasida til millatni birlashtiruvchi va mustamlakachilikka qarshi ma'naviy qarshilik vositasi sifatida talqin qilinadi. Bu jihat Behbudiyning oddiy ma'rifatparvardan strateg mutafakkir darajasiga ko'taradi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot Behbudiyning til to'g'risidagi konsepsiyasi jadidchilik mafkurasining muhim tarkibiy qismi ekanini ko'rsatdi.[1,10]] Behbudiy tilni millatning hayotiy ehtiyoji, ma'naviy tayanchi va taraqqiyot omili sifatida baholagan. Uning qarashlari til va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ilmiy asosda tushuntirishga xizmat qiladi. Behbudiyning adabiy til haqidagi g'oyalari o'zbek tilining rivojlanishida muhim bosqich bo'lgan. U tilni soddalashtirish, xalq tiliga yaqinlashtirish va ijtimoiy faol qilish tarafdori bo'lgan. Bu qarashlar bugungi til siyosati uchun ham muhim ahamiyatga ega.[6,8]]

Shuningdek, Behbudiyning til konsepsiyasi milliy ong va identitetni shakllantirish bilan bevosita bog'liq. Til orqali millatni uyg'otish, bilimli jamiyat yaratish va taraqqiyotga erishish mumkinligi haqidagi g'oyalari bugungi globallashtirish sharoitida ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Umuman olganda, Behbudiyning til to'g'risidagi konsepsiyasi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki

zamonaviy tilshunoslik, sotsiologiya va madaniyatshunoslik tadqiqotlari uchun ham muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimov, B. (1993). Jadidchilik harakati va milliy uyg'onish masalalari. O'zbek tili va adabiyoti, 4, 3–9.
2. Karimov, N. (1997). Jadid publitsistikasida til va ma'rifat masalalari. O'zbek tili va adabiyoti, 2, 15–22.
3. Mirvaliyev, S. (2001). O'zbek adabiy tilining jadidchilik davridagi rivoji. Til va adabiyot ta'limi, 3, 5–12.
4. Yo'ldoshev, M. (2004). Jadidlar va adabiy til muammosi. Filologiya masalalari, 1, 21–28.
5. Rasulov, A. (2008). Jadid publitsistikasida ijtimoiy diskurs. O'zbek filologiyasi masalalari, 2, 33–40.
6. Abdurahmonov, G'. (2010). Jadidchilik va milliy til taraqqiyoti. O'zbek tili va adabiyoti, 6, 9–14.
7. Quronov, D. (2013). Milliy adabiyot va identitet muammolari. Adabiyotshunoslik, 1, 17–25.
8. Rahmonov, U. (2016). Til va milliy ong: jadidchilik tajribasi. Til va jamiyat, 2, 41–48.
9. Karimov, N. (2018). Mahmudxo'ja Behbudiy publitsistikasining uslubiy xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti, 1, 24–31.
10. Qosimov, B. (2020). Jadidchilik merosi va zamonaviy talqinlar. O'zbekiston tarixi, 3, 56–63.